

*Душан Н. Пророковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

УЛОГА ШАНГАЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА САРАДЊУ У ПРОМЕНИ РАВНОТЕЖЕ СНАГА У ЦЕНТРАЛНОЈ АЗИЈИ

Сажетак

Регионална безбедносна динамика у Централној Азији опредељује и међународне односе у целини. То је простор од значаја за националну безбедност Кине, Русије, Индије, Пакистана и Ирана, те је логично што у дугом историјском континуитету западне земље, данас предвођене САД, показују интерес да се позиционирају као кључни чинилац регионалних односа. После распада Совјетског савеза, САД су директно (распоређивањем војних снага) и индиректно (кроз међународне организације) покушавале да намећу решења и тако усмеравају регионалне односе. Међутим, удруживањем потенцијала моћи Кине и Русије, што је институционализовано оснивањем Шангајске организације за сарадњу, од прве деценије XXI века постепено је стварана ефикасна равнотежа снага и ограничаван утицај САД. Рад се састоји од пет делова. У уводном делу је објашњен појам Централне Азије и разлози због којих је овај регион значајан за међународне односе. У другом делу се описује како су САД инсталирале свој утицај током деведесетих година XX века, а у трећем активности Кине и Русије како би се осигурала равнотежа снага. Четврти део је посвећен илустрацији новог односа снага, а пети представљају закључна разматрања.

Кључне речи: ШОС, Централна Азија, равнотежа снага, САД, Кина, Русија

* Контакт: dusan@diplomacy.bg.ac.rs

Регион Централне Азије „привлачи“ у дугом историјском континуитету кључне велике силе, најважније актере међународних односа. У зависности од посматраног историјског периода, од Александра Македонског и Старе Кине, преко Персије и Отоманског царства, до Велике Британије и царске Русије, на овом простору је долазило до сучељавања између „изазивача“, актера који су желели да промене постојећи однос снага, и „чуvara поретка“ – који су покушавали да одрже постојећи баланс или *ancien regime*. Под појмом Централна Азија могу се подразумевати три различите области (уже, шире и најшире тумачење). Често се користи и синоним Средња Азија, који долази из руског језика (*Средняя Азия*), али су све чешћи случајеви да се и у радовима на руском језику прави разлика између „средње“ и „централне“ Азије (*Центральная Азия*). Током совјетског периода Средња Азија је била политички појам, којим су означаване федералне јединице – савезне социјалистичке републике – Узбекистан, Туркменистан, Таџикистан и Киргизија. Занимљиво је, међутим, да овим појмом није био обухваћен и Казахстан. После распада „совјетске супердржаве“, у средњоазијски простор се „прикључује“ и Казахстан. Велики број истраживача прихвата ову „руску дефиницију“, само што се уместо појма Средња Азија, захваљујући преводима на и са енглеског језика, одомаћује Централна Азија (фра. *Asie centrale*, енг. *Central Asia*, шпа. *Asia Central*, нем. *Zentralasien*). Међутим, руководећи се принципима УН (односно, прецизније УНЕСКО), које дефинишу регионе у односу на климатске факторе и географске специфичности, простор Централне Азије је далеко шири и он обухвата Монголију, западну Кину (укључујући Тибет), североисточни Иран, Авганистан и западни Пакистан, затим средњоисточну Русију јужно од тајге, бивше средњоазијске совјетске републике, али чак и Пенџаб, северну Индију и делове Пакистана. Ово је простор који насељавају монголски, источнотуркијски (турански) и источноирански народи (етничке групе), као и етнички Руси и Кинези (Хан)¹. У овом раду се прихвата друго, шире могуће тумачење географског омеђавања централноазијског простора.

Савремене међународне односе, које пратимо од Другог светског рата до данас, несумњиво карактеришу и крупне промене у централноазијском региону. Током трајања биполарног поретка, део овог региона улазио је у састав Совјетског савеза (отуда и уже тумачење појма Средња Азија). Изузимајући делове Пакистана и Ирана, те територију Авганистана, остатак региона је био под

1) S. Frederick Starr, *Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane*, Princeton University Press, Princeton, 2013, стр. 10.

„совјетском контролом“. До „тектонских поремећаја“ долази почетком деведесетих година XX века, када се распадом друге суперсиле на овом подручју „рађа“ још пет независних и суверених држава: Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, Киргизија и Тацикистан. Трансформација структуре светског политичког система која се одиграва последње деценије XX века, а која ће изнедрити једнополарни поредак са (једином) преосталом суперсилом – САД, доводи и до копњења руског (односно, тачније би било рећи „московског“, јер је пре тога био совјетски, а не руски) утицаја у Централној Азији. Насупрот томе, САД наступају све агресивније и амбициозније, те за свега неколико година, већ до почетка прве деценије XXI века постају један од кључних чинилаца регионалне безбедности.

САД КАО ЧИНИЛАЦ РЕГИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ

Било директно или индиректно, САД намећу или покушавају да наметну (гео)политичка решења у циљу инсталирања сопствених дугорочних интереса и управљања политичким процесима унутар неуралгичног региона, преко којег се укрштају, преплићу или сукобљавају (у зависности када и како) интереси и импулси Кине, Индије и Русије, држава незаобилазних у међународним односима по више различитих критеријума (свеједно да ли посматрамо „географске критеријуме“ као што су величина територије, бројност становништва, располагање ресурсима, приступи саобраћајним коридорима или „остале параметре моћи“ као што су војна сила, економски раст, технолошка оспособљеност и тд.), али и регионалних сила попут Ирана или Турске. Овакав приступ укључује и распоређивање војних снага, што САД чине од 2001. године успостављањем војних ваздухопловних база на аеродромима Манас у Киргизији и Карши-Ханабад у Узбекистану, а предузимају и припремне радње да се то учини и у Марију, у Туркменистану.² Ово је у вези и са војном интервенцијом у Авганистану, која се спроводи од 2001. године под „кишобраном“ међународне мисије ИСАФ. Окривљујући талибански режим (односно његове спонзоре) да стоје иза финансирања и реализације напада на Њујорк 11.

2) Максим Владимирович Старчак, „Сотрудничество России и США в сфере военного сотрудничества с Кыргызстаном и прогноз на будущее“, *Ежегодник Института международных исследований МГИМО*, № 1 (7), 2014; стр. 40–52; Максим Владимирович Старчак, „США vs Россия в попытке сотрудничества с Туркменистаном в сфере безопасности и обороны“, *Журнал Центральная Азия и Кавказ*, № 2 (62), 2009, стр. 40 – 49.

септембра 2001. године, власти САД су фактички конструисале и повод за започињање операције Трајна слобода (*Operation Enduring Freedom*), у октобру исте године, а уз учешће још и савезничких војних снага. Сарадњом са снагама Уједињеног фронта Авганистана већ у децембру је срушена талибанска власт и формирано ново државно руководство са Хамидом Карзаијем на челу.

Карта 1: Географски положај Авганистана

Као што се утиче на унутрашње политичке структуре у Авганистану, слично се покушава и у суседним земљама, пре свега – Киргизији. „Јула 2011. године Хадсонов институт је изнео тврдњу да ситуација у Киргитији има критичан утицај на америчку националну безбедност.“³ „Четири године после доласка америчких војних снага у Манас, у Киргизији је избила обојена револуција, после које председник државе постаје Курманбек Бакијев (*Курманбек Салиевич Бакиев*)“⁴. Међутим, као што ће се и у Авганистану срести са превише проблема, за које једноставно није било решења, САД су сличну судбину доживеле и у Киргизији и Узбекистану. Наиме, и поред распоређивања више десетина хиљада војника и полицајаца из више од 50 држава, а који су били задужени да делују у оквиру Међународних снага за безбедносну помоћ, као и донација (у највећем делу поред САД, радило се о донацијама европских држава, Јапана, Аустралије, Канаде и Јужне Кореје) опредељених за изградњу инфраструктуре, те осавремењавање здравственог и

3) Срђа Трифковић, „Проблем дегериторијализоване стратешке доктрине САД: хегемонистички дискурс против геополитичког реализма“, у: Миломир Степић (ур.), *Свет и нове геополитичке парадигме*, Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 197.

4) Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 633.

образовног система, у Авганистану је постигнуто релативно мало, а најбољи доказ у прилогу изнетој тврдњи је и даље постојање изражених изазова, ризика и претњи, истоветних као и пре деценију и по⁵. До 2005. године Талибани су се реорганизовали и прегруписали (уз подршку сарадника који су још раније или деловали са територије Пакистана или се на тамо преселили после америчких напада 2001. године), а до 2009. су већ почели са организовањем „тајне владе“, односно паралелних структура власти широм земље. Ни ликвидација Осаме Бин Ладена 2011. године није значајније пореметила овај процес, пошто су као чиновници освете реализовани бројни атентати на истакнуте личности Карзајјевог режима, као и бомбашки напади на прометним местима у неколико већих градова. Када је реч о Киргизији, „Бакијев је ушао у озбиљан спор са САД после инцидента 2008, а две године касније је морао да побегне у Казахстан после великих уличних демонстрација. Након кратке кризе, на председничким изборима 2011. изабран је Алмазбек Атамбајев (*Алмазбек Шаршенович Атамбаев*), који је одмах најавио брзо затварање америчке војне базе. Обећање је испунио три године касније. Пре тога, 2005, САД су биле принуђене да напусте и Караши-Ханабад, а десет месеци касније исте објекте је почела привремено да користи руска војска. Од 2012. Узбекистан је примљен у пуноправно чланство ОДКБ-а. Стратегија САД да се оваквим мерама у Средњој Азији онеспособе Русија и Кина за стварање равнотеже снага, тако је коначно пропала.“⁶ САД су, дакле, желеле да „директном инсталацијом“ свог утицаја у Централној Азији, а што се одиграло војном интервенцијом против Авганистана, затим распоређивањем војних снага у Киргизији и Узбекистану, покушајем истоветног у Туркменистану, потом очигледним „форсирањем“ Карзаја у Авганистану, али и индукцијом „обојене револуције“ у Киргизији, дугорочно осигурају присуство у овом региону.

Делимично, америчке власти су биле и принуђене на покушај „директног инсталирања“ утицаја и непосредно (војно) присуство, пошто им није успело да у ту сврху искористе ОУН. Ову тврдњу се може објаснити (и илустративно описати) на примеру Таџикистана. Као повод за дугорочно осигуравање присуства припадника ОУН (војне и вицилне мисије, „плави шлемови“ и разне административне конфигурације) у Централној Азији требало је да послужи грађански рат у Таџикистану. Интересантно, осим у Гру-

- 5) Извесни успеси су постигнути у враћању интерно расељених лица и избеглица (највећим делом из Пакистана), пошто их се до 2004. године више од 5 милиона вратило у ранија места борављења, као и обнови елементарне инфраструктуре.
- 6) Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 633.

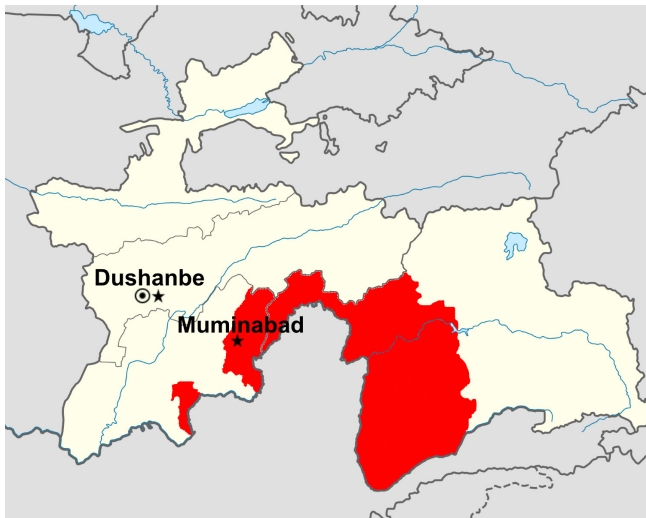
зији, где су на почетку грађанског рата САД успеле да кроз Савет безбедности наметну резолуцију коју је подржала и Русија, то им је још само успело по питању Таџикистана на целом (пост)совјетском пространству. У осталим случајевима (Придњестровље, затим у другој фази и Грузија, односи Казахстана и Узбекистана, разграничење у Касписком језеру и тд.) Русија једноставно није дозвољавала да то постану сталне теме којима ће се занимати Савет безбедности, јер је то угрожавало регионалне интересе земље и њену безбедност (у појединим руским спољнополитичким и безбедносним стратешким документима доношеним од средине деведесетих година XX века загранични простор некадашњег Совјетског савеза се означава као „унутрашње иностранство“ чиме треба да се нагласи значај ових области за националну безбедност Русије)⁷. Грађански рат у Таџикистану је почео у мају 1992. године, када наоружане јединице радикалних исламиста изводе прве акције против регуларних снага у региону Гарма. Један број истраживача из западних држава је пожурио да за основну побуду устаника прогласи „борбу против комунистичког режима“. Као и у источноевропским државама, где је, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века подржавана свака опозиција комунизму, а најчешће она са „националним предзанком“ (пошто је била најмотивисанија за рад и организовано деловање), такав приступ је у први мах био промовисан и у Таџикистану⁸. Тиме је било лакше и подржати паравојне формације, пошто се почетком деведесетих година уопште не доводи у питање легитимност (самим тим и моралност) „борбе против комунизма“⁹. Ипак, „разлози за покретање сукоба су много дубљи. Северозападни део земље, који обухвата Хуцандска (у доба комунизма Лењинабадска) област, с главним градом Душанбеом, развијенији је, насељенији, с бољим саобраћајницима и социјалном инфраструктуром. Током совјетских времена, 70–80% свих инвестиција у индустрију, улагања у инфраструктуру и других подстицајних средстава завршавало је у овом делу државе. Географски ослоњен на Узбекистан, Душанбе је интензивирао сарадњу с Ташкентом и Самаркандом. Самим тим су такозвани северни кланови формирали партијску, политичку,

7) Tim Marshall, *Prisoners of Geography*, Elliot & Thompson, London, 2016, str. 21.

8) О стварању „националне опозиције“ у источноевропским државама која се користи као један од најважнијих пунктова за организовање антикомунистичког деловања више у раду: Jadwiga Staniskis, *Postkomunizm: próba opisu*, Wid. słowo/obraz terytoria, Warszawa, 2001.

9) Krzysztof Strachota, Maciej Falkowski, „Dżihad i Nowa Wielka Gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Centralnej“, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, 2010, str. 19 – 20.

економску и културну елиту земље. Западни део земље – регион Горно Бадахшан – сиромашнији је, а његов јужни део географски је упућен на Авганистан. Постоје и разлике у етничкој структури становништва: док Хуцандску област насељавају Таџици, Узбечи и Руси, већина у Горно Бадахшану су Каратегинци (још се називају и Гармци), потомци старих народа који су живели на овим просторима. У пракси је било готово немогуће да се Каратегинац нађе на било којој важној позицији у комунистичком систему, због чега су постепено почели да се окрећу исламу још седамдесетих година. Покушај КГБ-а да заустави овај процес завршио се неуспехом и у пуном светлу се открио почетком деведесетих. Насупрот елити у Душанбеу, у граду Гарм је никла исламска опозиција. Импулс обликовању ставова ове политичко-религијске групације дају идеолози муслиманских милиција које настају у узбекистанском делу Ферганске долине (1991–95) и јачање талибанског покрета у Авганистану. Сукоб је врло брзо прерастао у оружани, а исламској опозицији, у којој вероватно најважнију улогу има Сајид-Абдул Нури (*Саид Абдулло Нури*), придружују се скоро сви незадовољни влашћу председника Рахмона Набијева (Рахмон Набиевич Набиев). Тако се формира Јединствена таџичка опозиција (*Объединённая таджикская оппозиция*), са својим паравојним јединицама.¹⁰

Карта 2: Подела Таџикистана током грађанског рата

10) Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 625; према В. И. Бушков, Д. В. Микуљский, *Анатомия гражданской войны в Таджикистане (этно-социальные процессы и политическая борьба, 1992–1995)*, Институт этнологии и антропологии РАН: Институт практического востоковедения, Москва, 1996.

Тиме је постављана сцена за нови конфликт, у сваком погледу са капацитетом да значајно утиче на регионалну безбедност. Савет безбедности је Резолуцијом 968 успоставио посматрачку мисију УНМОТ, 1994. године (*UN Mission on Tajikistan*). Стални проблеми у раду мисије, којој нису дозвољавани приступи жељеним локацијама и разне опструкције готово свих учесника у сукобу, утицали су на то да ентузијазам у СБ по овом питању опадне: после убиства из заседе четири припадника мисије недалеко од града Гарм, јула 1998. године, њен рад је до даљег суспендован. Испоставиће се да више никада неће бити обновљен. Последице ратних дејстава су биле катастрофалне. Процењује се да је до 1997. погинуло до 100.000 људи, огроман број привредних и стамбених објеката је уништен, а наставак је могао да дестабилизује и околна подручја. Иако мали по површини (око 142.000 км², од чега половину чини ненасељени или мало насељени планински део Памира на западу државе), Таџикистан заузима важан географски положај, јер се преко његове територије делимично протеже Ферганска долина – најплоднији и најгушће насељен део Средње Азије, јужном границом тече Сир-Дарја, а водотоком реке Вахша отворен је комуникацијски правац југозапад–североисток, од Авганистана до Киргизије. Таџикистан се граничи с Кином на истоку. Због тога је, и поред грађанског рата који се одвијао на четвртини територије земље, Таџикистан 1996. одмах укључен у Шангајску петорку, а још од 1992. је оснивач ОДКБ. Русија је улагала напоре мимо система УН да се ситуација смири. Кина је тај процес подржала. Делимичној деескалацији помогла је промена на челу државе, 1994. године, када председник постаје Емомали Рахмонов (*Эмомали Рахмонов*). Организовано је неколико рунди преговора, а куриозитет представља што су у мају 1995. Рахмонов и Нури договорили тромесечно примирје на састанку у Кабулу. Авганистан, који је шест година пре и шест година после тога постао поприште можда и најкрвавијих ратова виђених од 1945, у том тренутку је изабран за место мировних преговора зараћених страна из Таџикистана. Преговори су завршени потписивањем Московског протокола, 27. јуна 1997, и установљавањем Комисије за национално помирење (*Комиссия по национальному примирению*), која је спроводила договорено до 2000. године. УНМОТ је свој рад завршио годину дана касније, тако да је улога СБ у имплементацији мировног споразума остала симболична. Од 1999. године СБ се више није бавио овим питањем. Од 2001.

Таџикистан је оснивач Шангајске организације за сарадњу, а исте године приступа и Евроазијској економској заједници (*Евразийское экономическое сообщество*), која је 2014. прерасла у економски савез. И поред подршке САД укључивању УН у таџикистанску кризу, показало се да учешће мисије најзначајније међународне организације није било могуће као на простору бивше СФР Југославије, па је самим тим и маневарски простор за САД остао значајно ужи. Једноставно, био је неопходан директан, непосредан ангажман, који започињу од 2001. године. Имајући у виду да је и тај покушај завршен неуспехом, неопходно је испитати и: колико су други регионални актери утицали на ограничавање америчког утицаја у Централној Азији? У том контексту, нужно је сагледати утицај Шангајске организације за сарадњу (ШОС) на регионалну безбедносну динамику!

КИНА И РУСИЈА И СТВАРАЊЕ РАВНОТЕЖЕ СНАГА У РЕГИОНУ

Иако се средином деведесетих година XX века и Кина и Русија налазе у подређеном положају у односу на САД, обе земље очигледно антиципирају централно-азијски регион као простор од великог значаја за њихову националну безбедност. Неуспех САД да дугорочно инсталирају утицај, што директно, распоређивањем војних снага, што индиректно, ослањајући се на међународне организације (пример формирања мисије УН-МОТ за Таџикистан), највероватније није уследио због неспособности суперсиле, већ и услед активности два „изазивача“. Потврђујући тезу Кенета Волца (*Kenneth Waltz*) како се два актера са нижим потенцијалима моћи увек удружују да би парирали доминантном полу (који кључно утиче на регионалну безбедност), Кина и Русија 1996. године предузимају иницијативу и оснивају „Шангајску петорку“. У том тренутку, посматрајући војне и економске индикаторе, може се закључити како су обе земље тек регионалне силе. Свакако, Русија је наследила совјетски нуклеарни потенцијал, али је то држава са израженим унутрашњим проблемима. „Номинални БДП по глави становника износио је 2.843 долара и био је за око трећину нижи него у ЈАР, половиноу него у Панами и једанаест пута него у САД. Према паритету куповне моћи, БДП је, истина, био значајно већи – 9.210 долара, али је то у рангу Чилеа и Венецуеле, те мало више него у Ирану и

Либану. Издвајања за војне намене су двадесет пута мање него у САД. Она су готово у потпуности била усмерена на материјалне трошкове, плате и текуће одржавање система, док се у развој технологија и увећавање војних потенцијала улагало занемарљиво мало. Чак и када се посматрају материјални трошкови, у односу на САД је то било 1 : 4, што говори о ниским примањима војске и последично – њеној слабој мотивисаности. Кинески показатељи су још лошији, пошто су укупна издвајања за војску нижа него у Русији, а економски потенцијали слабији. Номинални БДП од 709 долара по глави становника је два и по пута мањи него у Салвадору, нижи него у Конгу, а тадашње велике силе су према овом показатељу значајно моћније: Велика Британија 37 пута, САД – 44, а Јапан – 53. Према паритету куповне моћи Кина је 1996. године са 2.062 долара по глави становника иза Зеленортских острва. У наредним годинама ствари постају још горе због краха азијских берзи, после чега се у Кини осећа стагнација, а затим и галомирајуће инфлације у Русији, која 1999. доводи до слома економског система.¹¹

Ипак, како би успоставиле равнотежу снага према САД (које предводе „западну коалицију“) у централноазијском региону, Кина и Русија окупљају Казахстан, Таџикистан и Киргизију у такозвану Шангајску петорку (*Шанхайская пятёрка*). Сарадња почиње потписивањем Споразума о изградњи поверења у војној области и узајамном смањењу оружаних снага у пограничном подручју између Кине, Русије, Казахстана, Таџикистана и Киргизије. Намера је очигледна: да се продубе односи на пољу војне сарадње, а интензивном коуникацијом и институционализацијом изгради неопходан степен поверења. Шангајска петорка је одржавала редовне годишње самите шефова држава од 1996. године и иницијалног скупа у Шангају, па затим 1997. у Москви, 1998. у Алма Ати, 1999. у Бишкеку и 2000. године у Душанбеу. Прва два скупа су била посвећена имплементацији споразума из 1996. године, а на самиту у Бишкеку је договорено именовање националних координатора, успостављање експертских група и организовање редовних сусрета надлежних министара, чиме је почео процес трансформисања из међународне иницијативе у међународну организацију.¹²

11) Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 633.

12) Ирина Н. Комиссина, Аждар А. Куртов, „Шанхайская организация сотрудничества“, у: К. А. Кокарев (ред.), *Россия в Азии: проблемы взаимодействия*, РИСИ, Москва, 2006, 252.

Карта 3: Шангајска организација за сарадњу

На самиту у Шангају 2001. године оснива се ШОС (Шангајска организација за сарадњу), чиме се процес трансформације завршава оснивањем нове међународне организације (у пуном смислу те речи, за заједничким секретаријатом, оснивачким актом и тд.). Тада је усвојена Декларација о оснивању Шангајске организације за сарадњу (оснивачки акт), донета Повеља ШОС (статутарни документ, којим се дефинишу разлози постојања, циљеви организације и начин функционисања) и потписана Шангајска конвенција о борби против тероризма, сепаратизма и екстремизма. Чланице ШОС заједнички утврђују тероризам, сепаратизам и екстремизам као претње како државама, тако и регионалној безбедности, а посебан акценат је стављен на сепаратизам, због чега се још једанпут нахлашава принцип неповредивости граница и гарантује територијални интегритет чланица¹³. Имајући у виду агресију на СР Југославију 1999. године и амбицију САД да прекрају границе суверених држава, ово је било од велике важности не само за Казахстан, Таџикистан и Киргизију, већ и за све остале државе у региону. Поред тога, за своје циљеве ШОС, поред наведених изазова, ризика и претњи који се тичу регионалне безбедности, проглашава још и „обезбеђивање услова за изградњу новог, демократског и праведног политичког и економског поретка“, као и „заједничко трагање за решењима за проблеме који се јављају у XXI веку“.¹⁴

13) О односу између спољнополитичког позиционирања и заштите националних интереса, а што је приметно приликом оснивања ШОС у наступу Кине и Русије, више се може пронаћи у: Zlatan Jeremić, „Sinergija spoljne politike i odbrane države“, *Međunarodni problemi*, LXIX, br. 4/2017, str. 507 – 508.

14) Декларација о созданих Шанхайской организацији сотрудничества, Шанхайская организация сотрудничества, Шанхай, 2001; *Хартија ШОС*, Шанхайская организация

Насупрот америчкој „војној инвазији“ на Авганистан и наметања решења, због чега је осталим државама остало или да се „придруже најјачем“ или да буду означени као непријатељи, регионалним актерима се нуди сасвим другачији начин за решавање питања од значаја за регионалну безбедност. Кина и Русија проналазе ефикасан начин да окупе око себе централно-азијске државе и створе делотворан баланс против САД. То им успева пошто се 2001. године ШОС-у придружује и Узбекистан, а у јуну 2016. године, после вишегодишњих преговора и Индија и Пакистан. Осим тога, у статусу држава посматрача су Авганистан, Белорусија, Иран и Монголија, кандидати за посматраче су Бангладеш, Сирија и Египат, а државе „партнери за дијалог“ – Азербејџан, Јерменија, Камбоџа, Непал, Турска и Шри Ланка. Иако је чланица НАТО, Турска од 2012. сарађује са ШОС-ом кроз програм „партнерство за дијалог“.

Кина и Русија су успостављањем партнерства штитиле своје интересе у централној Азији и осигуравале регионалну безбедност. „Међутим, њихова сарадња је послужила и да се односи даље развију, а да ШОС прерасте у важну међународну организацију. На тим темељима је подизано удруживање два слабија актера против снажнијег у процесу успостављања равнотеже снага у међународним односима. Тај процес нису омеле ни лоша стартна основа, ни тешкоће које се јављају у периоду 1997–99. године, нити америчке активности у Авганистану, Узбекистану, Туркменистану и Киргизији. Системска равнотежа се ствара. Примери с постсовјетског простора, рад Русије уз подршку Кине и нова улога ШОС, показују како се користи политичка моћ којом се располаже у једном тренутку, како се она удружује и како се одвија успостављање равнотеже снага у међународним односима. Две велике силе испољавају своју политичку моћ заједничким деловањем, које је усмерено ка ограничавању утицаја САД у региону значајном за осигуравање њихове националне безбедности. Тиме се САД искључују из обликовања безбедносне динамике региона, па самим тим и из успостављања евентуалног регионалног безбедносног комплекса. А уколико један актер није способан да утиче на безбедност свих светских (макро)региона, онда се он више не може класификовати у суперсилу, већ се ’враћа’ у статус велике силе. Када се тај процес коначно заврши и остали актери прихвате његове резултате, структура светског политичког система је трансформисана. У наредном поглављу ће овом феномену бити посвећена посебна пажња. Испитивањем гласања великих сила у СБ УН може се пратити када је тај процес почео и како се одвијао. Праћењем постављања Кине и

сотрудничества, Шанхай, 2001.

Русије у СБ по појединим темама и поготово њиховим улагањем вета, уочавају се тренуци када се одлучују на улазак у конфронтацију са САД. У тим тренуцима је њихова политичка моћ довољна да се супротставе јединој преосталој суперсили и тако 'обарају' њен статус у светском политичком систему.¹⁵

НОВА РАВНОТЕЖА СНАГА У ЦЕНТРАЛНОЈ АЗИЈИ

Упркос бројним прогнозама, победа Западног блока у Хладном рату није довела и до дугорочног одржавања једнополарне структуре светског политичког система, са Западом (или, прецизније речено, са САД, као квинтесенцијом западног система вредности и идеолошког огњишта Запада) као јединим полом (концепција „The West and the Rest“)¹⁶. „Најпре уздизање појединих држава – великих сила, њихово увећавање војних и/или економских потенцијала моћи, а затим и удруживање (БРИКС, РИК, ШОС, регионални савези окупљени око великих сила, попут ЕАС, ОДКБ, УНАСУР итд.) показали су тежњу да се успостави баланс снага у светском политичком систему. Жеља великих сила на глобалном и регионалних сила на регионалном нивоу да и оне буду носиоци политичких импулса, економских активности и развојних програма, утиче на то да се структура светског политичког система мења, да ове земље имају све значајнију улогу у међународним односима и више се питају о стварима које се тичу међународне и регионалне безбедности“¹⁷. Једна од основних дефиниција суперсиле у међународним односима јесте да су то земље способне да кључно усмеравају (обликују) безбедносну динамику у свим (макро)регионима на свету. Оног тренутка када САД више нису биле способне да то чине, проблематизовањем њиховог присуства у Авганистану, повлачењем из Киргизије и Узбекистана, али и институционализовањем међусобних односа два кључна „изазивача“ – Русије и Кине, отворило се и питање: да ли су САД и даље суперсила? ШОС је допринео најпре стварању новог баланса у Централној Азији, а затим и постепеном повлачењу америчког утицаја, који се није могао осигурати чак ни директним, непосредним присуством. У прилог тези како је однос снага неповратно промењен, могу се навести подаци о издвајањима за војне намене за период 1998 – 2015. година.

15) Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 634.

16) О овоме више у: Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица „Росић“ – ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2009.

17) Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 688.

	1998.	1998.	2008.	2008.	2015.	2015.
НАТО	701.374	НАТО = 100	1.029.257	НАТО = 100	904.914	НАТО = 100
БРИКС	96.282	13,73%	241.578	23,47%	392.517	43,37%
ШОС	52.552	7,49%	172.205	16,73%	368.509	40,72%
ЕУ	316.171	45,08%	318.323	30,93%	281.859	31,14%

Табела 1: Упоредни приказ војних трошкова посматраних савеза држава¹⁸

Непосредно после окупљања Шангајске петорке, 1998. године, пет централно-азијских земаља предвођених Кином и Русијом издвајале су за војне намене свега 7,49% у односу на НАТО. После формирања ШОС овај однос се мења, централноазијске земље (којима се у међувремену прикључује и Узбекистан) троше за војне намене све више, те и овај индикатор указује на јачање њихове улоге у региону. Насупрот САД у Авганистану, ШОС све већим издвајањима јача сопствене капацитете зарад испуњавања прокламованих циљева, а то се у контексту регионалних односа и регионалне безбедности манифестује успостављањем равнотеже снага. До 2008. године ШОС је већ издвајао 16,73% у односу на НАТО, а 2015. је достигао 40,72%¹⁹. Издвајања за војне намене чланица ШОС била су једнака војним издвајањима САД. Наравно, нити су САД и НАТО сва војна издвајања концентрисала на регион Централне Азије, нити су то чиниле Кина и Русија (у случају Казахстана, Таџикистана, Киргизије и Узбекистана то је тачно, али је њихов допринос увећавању војних трошкова ШОС сразмерно мањи), али је ово свакако илустративни пример како се уоквиравао баланс моћи и успостављала суштинска равнотежа снага. САД, чак и уз подршку европских земаља и Канаде (чланица НАТО) не успевају да одрже свој утицај, намећећу дугорочна решења и одређују регионалну безбедносну динамику у Централној Азији.

18) Табела преузета из: Душан Пророковић, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 490.

19) До овога долази и због раста економске моћи обе земље, али пре свега Кине, о чему се више може прочитати у: Горан В. Николић, „Када ће кинеска економија престићи америчку?“, *Национални интерес*, X, вол. 19, бр. 1/2014, стр. 101 – 118.

ЗАКЉУЧАК

Централна Азија у сваком погледу представља један од значајнијих (макро)региона за међународну безбедност, самим тим и за односе између кључних актера у међународним односима. Распадом Совјетског савеза, стварањем нових држава на пост-совјетском простору са бројним супротстављеностима, потпуном дестабилизацијом Авганистана, те континуалним проблемима у северозападном Пакистану, почетком деведесетих година XX века овај регион је могао постати једно од највећих геополитичких жаришта на свету. Распоређивањем војних снага у региону, војном интервенцијом у Авганистану, али и покушајима коришћења међународних организација зарад остваривања сопствених интереса и подржавањем обојених револуција, САД се намећу као кључни чинилац регионалне безбедности. Контрареакција Кине и Русије, оличена у удруживању потенцијала моћи кроз формирање ШОС и институционализацији међусобних односа резултира стварањем ефективне и ефикасне равнотеже снага у Централној Азији. Због тога утицај САД опада, а могућност даљих креирања политичких решења важних за регионалну безбедносну динамику постаје сразмерно мања. До 2018. године САД остају најважнији актер за националну безбедност Авганистана, такође, одржавају извесан утицај на политичке процесе у Пакистану, али осим тога, њихови домети у региону централне Азије постају ограничени. Испоставља се да је један од кључних разлога за такав развој ситуације деловање ШОС.

ЛИТЕРАТУРА

- Бушков, В. И., Д. В. Микульский, *Анатомия гражданской войны в Таджикистане (этно-социальные процессы и политическая борьба, 1992–1995)*, Институт этнологии и антропологии РАН: Институт практического востоковедения, Москва, 1996.
- Дугин, Александар, *Геополитика постмодерне*, Преводачка радионица „Росић“ – ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2009.
- Jeremić, Zlatan, „Sinergija spoljne politike i odbrane države“, *Međunarodni problemi*, LXIX, br. 4/2017, str. 506 – 530.
- Комиссина, Ирина Н., Аждар А. Куртов, „Шанхайская организация сотрудничества“, у: К. А. Кокарев (ред.), *Россия в Азии: проблемы взаимодействия*, РИСИ, Москва, 2006, стр. 251-316.
- Marshall, Tim, *Prisoners of Geography*, Elliot & Thompson, London, 2016.
- Николић, Горан В., „Када ће кинеска економија престићи америчку?“,

- Национални интерес*, X, вол. 19, бр. 1/2014, стр. 101 – 118.
- Пророковић, Душан, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018.
- Stanisław, Jadwiga, *Postkomunizm: próba opisu*, Wid. słowo/obraz terytoria, Warszawa, 2001.
- Starr, S. Frederick, *Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane*, Princeton University Press, Princeton, 2013.
- Старчак, Максим Владимирович, „Сотрудничество России и США в сфере военного сотрудничества с Кыргызстаном и прогноз на будущее“, *Ежегодник Института международных исследований МГИМО*, № 1 (7), 2014; стр. 40–52.
- Старчак, Максим Владимирович, „США vs Россия в попытке сотрудничества с Туркменистаном в сфере безопасности и обороны“, *Журнал Центральная Азия и Кавказ*, № 2 (62), 2009, стр. 40 – 49.
- Трифковић, Срђа, „Проблем детериторијализоване стратешке доктрине САД: хегемонистички дискурс против геополитичког реализма“, у: Миломир Степић (ур.), *Свет и нове геополитичке парадигме*, Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 189 – 214.
- Strachota, Krzysztof, Maciej Falkowski, „Dżihad i Nowa Wielka Gra. Paradoksy zagrożenia wojującym islamem w Azji Centralnej“, *Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa, 2010.
- ШОС, *Декларација о созданију Шанхайске организације сотрудничества*, Шанхайска организација сотрудничества, Шанхай, 2001.
- ШОС, *Хартија ШОС*, Шанхайска организација сотрудничества, Шанхай, 2001.

Dusan N. Prorokovic

THE ROLE OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION IN THE CHANGING BALANCE OF POWER IN CENTRAL ASIA

Resume

Central Asia is one of the major (macro)regions for international security, hence for relations between key actors in international relations. This region may become one of the largest geopolitical hot spots in the world in the early nineties of the XX century because of the collapse of the Soviet Union, the creation of new States in the post-Soviet space with numerous conflicts, complete destabilization of Afghanistan, and continuous problems in northwestern Pakistan. After the collapse of the Soviet Union, the United States directly and indirectly tried to impose political in this region and to become a key

factor in regional security. The counter-reaction of China and Russia, embodied in uniting the potential of power through the formation of the SCO and the institutionalization of mutual relations, leads to the creation of an effective and efficient balance of power in Central Asia. Because of this, the influence of the United States is reduced, and the possibility of creating further political decisions important for regional security, the dynamics becomes proportionally less. Until 2018, the United States remains the most important actor in the national security of Afghanistan, also have a influence on the political processes in Pakistan, but in addition, their influence in other parts of the Central Asian region are becoming limited.

Keywords: *SCO, Central Asia, balance of power, USA, China, Russia*

* Овај рад је примљен 14. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције, 22. октобра 2018. године.